

بررسی جامعه‌شناختی نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در توسعه حق بر محیط زیست

علی فقیه حبیبی*

چکیده

سازمان‌های مردم‌نهاد یا NGO ها تشکلهای اجتماعی برخاسته از جامعه و غیردولتی هستند که بر اساس قوانین کشور به فعالیتهای مختلفی از جمله حفظ محیط زیست مشغول هستند. روش به‌کار گرفته شده در این پژوهش توصیفی - تحلیلی است. امروزه بیش از هر زمانی نیاز به برنامه‌های حفاظت زیست محیطی است. سازمان‌های مردم‌نهاد نقش مهمی در پایداری محیط‌زیست دارند. علاوه بر این، سازمان‌های غیردولتی برای ارائه دیدگاه مستقل برای ایجاد اعتماد در مورد مسائل، علل و کمک به اعمال تغییرات رفتاری، فرهنگی، زیست محیطی در جوامع توانایی بسیار مهم دارد. دین اسلام نیز به‌عنوان مکتبی جامع مسائل مربوط به حق استفاده از محیط زیست را به‌صورت متعادل به انسان داده است نه اینکه تفریط و تعدی کند. و به نوعی می‌توان گفت معتقد است طبیعت در اختیار انسان است تا به نحوی شایسته و در راستای اهداف و رفع نیازهای جوامع بشری از آن استفاده کند. سازمان‌های مردم‌نهاد با اهداف روشن برای مشارکت جامعه مدنی، مشاغل و بخش عمومی می‌توانند به کشورها کمک کنند تا با موفقیت بیشتری مشکلات را پی‌گیر و حل کنند. هرچند سازمان‌های غیردولتی در انجام مأموریت‌های خود با موانع زیادی مانند عدم درک نقش خود در جامعه مدنی و درک عمومی مبنی بر اینکه دولت به تنهایی مسئول رفاه شهروندان و ساکنان خود است، مواجه هستند.

* دانشیار گروه حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، faghieh.habibi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۰۸

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

کلیدواژه‌ها: محیط زیست، سازمان‌های مردم‌نهاد، حق بر طبیعت، دیدگاه اسلام. نهادهای مردم‌نهاد

۱. مقدمه

سازمان‌های غیردولتی زیست محیطی می‌توانند با انجام تحقیقات برای تسهیل توسعه سیاست‌ها، ایجاد ظرفیت‌های نهادی و تسهیل گفتگوی مستقل با جامعه مدنی برای کمک به مردم در داشتن شیوه زندگی پایدارتر، نقش مهمی در رفع شکاف‌ها ایفا کنند. در حالی که برخی از موانع در حال برطرف شدن هستند، هنوز بسیاری از مناطق وجود دارد که برای کمک به سازمان‌های غیردولتی، مانند EWS-WWF، برای انجام کار خود، نیاز به اصلاح و پشتیبانی بیشتری دارند. این حوزه‌ها عبارتند از: نیاز به یک چارچوب قانونی برای به رسمیت شناختن سازمان‌های غیردولتی و دسترسی آنها به منابع مالی متنوع تر تأیید سطح بالا از چهره‌های محلی؛ و مشارکت سازمان‌های غیردولتی در توسعه و اجرای سیاست‌های سازمان‌های غیردولتی می‌تواند نقش مهمی در کمک به حل برخی از مسائل زیست محیطی منطقه ایفا کنند، اما همچنان تعدادی از چالش‌ها وجود دارد. اول این که نقش سازمان مردم‌نهاد به خوبی درک نشده و به رسمیت شناخته نشده است. سازمان‌های غیردولتی، که وظیفه آنها مشارکت در مواردی مانند محیط، هنر و آموزش است، اشتباه درک می‌شوند، زیرا آنها به عنوان لابی گر علیه دولت‌ها یا حتی رقبا دیده می‌شوند. علاقه منجر به نیاز به تحقیقات مستقل‌تر، ارتباطات و ارتباطات مردمی می‌شود. سازمان‌های غیردولتی می‌توانند نقش بسیار مهمی در رهبری و ترویج چنین ابتکاراتی ایفا کنند. علاوه بر این، توانایی سازمان‌های غیردولتی برای ارائه دیدگاه مستقل برای ایجاد اعتماد در مسائل و علل و کمک به ایجاد تغییرات رفتاری فرهنگی در جوامع بسیار مهم است.

سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن) یا NGO سازمان‌های غیردولتی و غیرانتفاعی هستند که نه به دولت وابسته هستند و نه اثری از حاکمیت دولتی درون آنها پیدا می‌شود، و نه بودجه‌ای از دولت به صورت رسمی می‌گیرند. این سازمان‌ها دارای اساسنامه مکتوب و مدون می‌باشند و تشکیلات آنها از قبل ثبت شده است. یکی از مهمترین خصوصیات سمن‌ها، داوطلبانه بودن عضویت در آنها می‌باشد که با توجه به نیاز جامعه ایجاد می‌شود. امروزه سازمان‌های غیردولتی با تکیه بر حمایت و توانمندی‌های مردم، بازوی قدرتمند دولت در جهت اجرای

طرح‌ها و فعالیت‌های منابع طبیعی و محیط زیستی به شمار می‌روند. محیط زیست برای موجود زنده، حاصل مجموعه‌ای از تعادلهاست که بر هم خوردن هر کدام ضمانت دوام زندگی را تضعیف می‌کند.

بسیاری از کشورها با تأثیرات عمیق زیست محیطی، اجتماعی و اقتصادی ناشی از رشد سریع جمعیت، توسعه و محدودیت‌های منابع طبیعی مواجه هستند، نگرانی در مورد محیط زیست در سراسر جهان در حال افزایش است زیرا دولت‌ها، دانشمندان و فعالان به طور مستقیم شاهد اثرات مخرب تغییرات آب و هوایی هستند. با افزایش تهدیدات برای آب و هوا، خطراتی زیادی وجود دارد. بسیاری از سازمان‌های غیردولتی (NGO) گام‌های پیشگیرانه‌ای برای کمک به حفاظت و بهبود مناطق طبیعی برداشته‌اند. دین جامع اسلام بیان می‌کند که طبیعت امانتی است در نزد انسان‌ها که آن‌ها می‌بایست از آن نگهداری و محافظت کنند و همچنین بهره‌مندی مناسب را نیز از آن ببرند. بنابراین حقی برای انسان بر طبیعت بیان می‌کند که انسان حق استفاده از طبیعت و بهره‌مندی از آن را دارد. در همین راستا برای بررسی این پژوهش از روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی و با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و اسناد استفاده می‌شود.

۲. پیشینه موضوع و نوآوری

۱. امانی (۱۳۹۳)، در پژوهش خود تحت عنوان نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در حفاظت از محیط زیست بیان می‌دارد که امروزه ارتباط مردم با حکومت و دولت‌ها و جلب مشارکت هر چه بیشتر مردم در امور مختلف از طریق نهادهایی صورت می‌گیرد که به سازمان‌های مردم‌نهاد معروف گردیده‌اند و به عنوان نهادها و موسساتی کارآمد و مکمل بخش دولتی در تأمین اهداف توسعه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشند.

۲. پژوهش خسروشاهی و همکاران (۱۳۹۳)، با عنوان سیاست‌های کیفی تا سیاست‌های کمی در پیشگیری از جرایم زیست محیطی نشان دهنده این مطلب است که جرایم زیست محیطی در هزاره سوم از جمله مباحث بسیار مهم و کلانی می‌باشد که توجه جامعه جهانی را به خود جلب کرده است. حمایت و حفاظت از محیط زیست در برابر جرایم زیست محیطی که به معنای هر گونه آسیب رساندن به محیط زیست انسانی، حیوانی، گیاهی و آثار و ابنیه می‌باشد از جمله مباحث مطروح در پارادیم جهانی شدن می‌باشد.

۳. پژوهش جلالی و همکاران (۱۳۹۴)، با عنوان تحلیل چالش‌های فراروی سازمان‌های مردم‌نهاد زیست‌محیطی استان کردستان نشان داد که پنج مولفه چالش‌های مدیریتی، حمایتی، اجتماعی، ارتباطی و سازمانی قابل‌طبقه‌بندی بوده، ۷۳.۸ درصد تغییرات چالش‌های فراروی سازمان‌های مردم‌نهاد زیست‌محیطی را تبیین می‌نمایند.

۴. طبق نتایج پژوهشی دیگر با عنوان بازشناسایی دیدگاه کارشناسان و فعالان محیط زیست نسبت به جایگاه حقوقی و نقش سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توان بیان داشت که چالش‌های مهم این سازمان‌ها ارتباط ناکافی سازمان حفاظت محیط زیست با سازمان‌های مردم‌نهاد زیست‌محیطی، مشکلات ثبتی در وزارت کشور، ناتوانی قوانین موجود از ارائه تعریفی روشن از ارتباط بین تشکل‌های و دولت، مشکلات و محدودیت‌های تشکل‌ها در ارتباط با کارگروهی، ارتباط ضعیف و یا ناکافی با تشکل‌های خیریه‌ای سنتی، فقدان سیاست‌های عملی و راهبردهای کاربردی توسط دولت و در نهایت کمبود و ضعف منابع مالی در ساختار سازمان‌های مردم‌نهاد بودند (دامغانی و همکاران، ۱۳۹۶).

۵. نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در حفاظت از محیط زیست / ۱۳۹۳ / فاطمه امانی / اولین / اولین کنفرانس ملی جغرافیا، گردشگری، منابع طبیعی و توسعه پایدار در این مقاله به یکی از مهمترین خصوصیات سمن‌ها اشاره شده است که همانا داوطلبانه بودن عضویت در آنها می‌باشد که با توجه به‌نیاز جامعه ایجاد می‌شود. امروزه سازمان‌های غیردولتی با تکیه بر حمایت و توانمندی‌های مردم، بازوی قدرتمند دولت در جهت اجرای طرح‌ها و فعالیت‌های منابع طبیعی و محیط زیستی به‌شمار می‌روند. سپس به نقش سمن‌ها در حفاظت از محیط زیست پرداخته شده است.

۶. حق بر محیط زیست سالم در پرتو حکمرانی مطلوب / حسن خسروی / نشریه اخلاق زیستی / شماره ۲۰

هدف اساسی این مقاله، بررسی تاثیر شاخصه‌های حکمرانی مطلوب در تضمین حق به محیط زیست سالم است. مقاله با رویکرد توصیفی - تحلیلی، مفهوم و مولفه‌های حکمرانی مطلوب، ارتباط حق به محیط زیست سالم با حقوق بشر، تاثیرگذاری شاخصه‌های حکمرانی مطلوب در تضمین محیط زیست سالم، سلامتی انسان، بهره‌مندی کارآمد از مواهب طبیعت، جبران خسارات زیست‌محیطی را بررسی می‌نماید. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد با کاربردی نمودن مولفه‌های حکمرانی مطلوب در جامعه و تحقق

کارویژه‌های دولت و با ساز و کارهای آموزش زیست محیطی، حق به محیط زیست سالم به نحو موثری مورد صیانت و حمایت قرار می‌گیرد.

۷. بازشناسایی دیدگاه کارشناسان و فعالان محیط زیست نسبت به جایگاه حقوقی و نقش سازمان‌های مردم نهاد محیط زیستی در کشور / مریم دامغانی، غلامرضا عبدلی، هومن بهمن‌پور / نشریه پژوهش در هنر و علوم انسانی « آبان ۱۳۹۶ شماره ۶

هدف تحقیق پیمایشی حاضر، شناسایی و تحلیل چالش‌های فراروی این سازمان‌ها بود. طبق نتایج پژوهش چالش‌های مهم این سازمانها ارتباط ناکافی سازمان حفاظت محیط زیست با سازمان‌های مردم نهاد زیست محیطی، مشکلات ثبتی در وزارت کشور، ناتوانی قوانین موجود از ارائه تعریفی روشن از ارتباط بین تشکل‌ها و دولت، مشکلات و محدودیت‌های تشکل‌ها در ارتباط با کارگروهی، ارتباط ضعیف و یا ناکافی با تشکل‌های خیریه‌ای سنتی، فقدان سیاست‌های عملی و راهبردهای کاربردی توسط دولت و در نهایت کمبود و ضعف منابع مالی در ساختار سازمان‌های مردم نهاد بودند.

۸. مشارکت و نقش زنان در حقوق بین الملل محیط زیست / محمدحسین رضوانی قوام آبادی / نشریه مطالعات اجتماعی - روان‌شناختی زنان « دوره ۷، شماره ۳ (پاییز ۱۳۸۸)

در این مقاله، تلاش‌های سازمان ملل متحد، در دو حوزه افزایش حقوق زنان و نگاه-داری از محیط زیست، بررسی شده است. نقش دهی به زنان و سازمان‌های غیردولتی آنان، در نگاه‌داری از محیط زیست و دست‌یابی به توسعه‌ی پای‌دار، اهمیتی به سزا دارد و به همین دلیل، اسناد گوناگون بین‌المللی، مشارکت این بازی‌گران را مورد شناسایی قرار داده است. پژوهش پیش‌رو، در پی مطالعه‌ی جای‌گاه زنان در بخشی از حقوق بین‌الملل عمومی، یعنی شاخه‌ی حقوق بین‌الملل محیط زیست، و خواستار نشان‌دادن دگرگونی‌های بین‌المللی درباره‌ی مشارکت زنان، به عنوان یکی از بازی‌گران مهم و حیاتی در حقوق بین‌الملل محیط زیست است.

همان‌طور که نتایج تحقیقات و مطالعات پژوهش‌های مختلف نشان می‌دهد، بررسی و اهمیت نقش محیط زیست و کارکرد اجتماعی سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه‌های متعدد محیط زیستی بررسی شده و مورد تحقیق قرار داده شده است. آنچه در مطالعه حاضر مد نظر می‌باشد و به عنوان نوآوری پژوهش مطرح می‌گردد دو عامل است. عامل اول بررسی آموزه‌ها و تأکید دین اسلام و در واقع قرآن و آیات و روایات مربوط به حفظ

محیط زیست و مسئولیت فردی و اجتماعی در حفاظت از محیط زیست است و با توجه به اعتقاد مردم جامعه ایرانی به دین اسلام و وجود سبک زندگی اسلامی بررسی تأکیدات دینی در حفظ محیط زیست و داشتن محیط زیست سالم و در واقع احترام به طبیعت یکی از عوامل مهم در فرهنگ حفاظت از زیست اجتماعی است. نکته دوم در نوآوری پژوهش حاضر بررسی نقش و اهمیت سازمان های مردم نهاد می باشد که به عنوان نقش واسطه ای و مطالبه گر در تحقق اهداف اجتماعی و توسعه پایدار نقش عمده ای ایفا می نمایند. به عبارت دیگر رویکرد جامعه‌شناختانه در روش پژوهش انتخاب شده است که در سایر پژوهش‌ها مغفول مانده است.

۳. روش تحقیق

روش پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی و شیوه جمع‌آوری داده‌ها در این تحقیق کتابخانه‌ای است که شامل فیش‌برداری از منابع داخلی و خارجی بوده است. این پژوهش با رویکرد تحلیل اسنادی و به روش توصیفی - تحلیلی سامان یافته است. بدین منظور ابتدا با مراجعه به منابع لغوی و اصطلاحی به روشن‌سازی مفاهیم مورد مطالعه در تحقیق پرداخته شده است. سپس به دلیل جایگاه قرآن کریم در مباحث مربوط به موضوع تحقیق به آیات قرآن و روایات و تفاسیر مراجعه و با جمع‌آوری اطلاعات به توصیف و تحلیل آن‌ها پرداخته شده است؛ و در پایان با استفاده از داده‌های تحقیق به نتایج مورد نظر راه یافته‌ایم. جامعه متنی تحقیق شامل منابع دست‌اول (قرآن کریم، روایات اهل بیت) و منابع دست‌دوم از منابع غنی اسلامی همچون تفاسیر، معارف قرآن، کتب اخلاقی و نیز کتب روان‌شناسی، همچنین نشریات، سراج‌های اینترنتی و پژوهش‌های مرتبط با موضوع تحقیق است.

۴. مبانی نظری - مفهومی

۱.۴ محیط زیست

محیط زیست عبارت است از محیطی که فرایند حیات را فراگرفته و با آن بر هم کنش دارد. محیط زیست از طبیعت، جوامع انسانی، و نیز فضاها می باشد که با فکر و به دست انسان ساخته

شده‌اند، تشکیل یافته است و کل فضای زیستی کره زمین، یعنی زیست کره (بیوسفر) را فرا می‌گیرد. محیط زیست از آب، هوا، خاک، انرژی و موجودات زنده تشکیل شده است. پایه های شناسایی این محیط زندگی، علوم فیزیک، شیمی، زیست شناسی، ریاضی و فنی و مهندسی هستند. اگر چهار مولفه تشکیل دهنده زیست محیط یعنی هوا، آب، خاک و صوت را به خاطر اهمیت آنها در روند زندگی موجودات زنده به خصوص انسان مؤکداً مورد بررسی قرار داده و به مخاطرات و آلودگی‌های این چند پارامتر پردازیم قطعاً به بیراهه نرفته ایم. به طور کلی، آلودگی عبارتست از هر گونه تغییر در ویژگی‌های اجزای تشکیل دهنده محیط، به طوری که استفاده پیشین از آنها ناممکن شود و به طور مستقیم یا غیرمستقیم حیات موجودات زنده را به مخاطره اندازد. آلاینده‌ها معمولاً در اثر فعالیت انسان پدید آمده و همراهان دائمی جوامع پیشرفته بشری می‌باشند. افزایش جمعیت، درآمد سرانه، پیشرفت فن آوری و بالابردن استاندارد زندگی از عوامل مهم افزایش آلاینده‌های محیط زیست به حساب می‌آیند (دبیری، ۱۳۷۵: ۹-۶).

افزایش دغدغه‌ها و مسائل محیط طبیعی موجب شد که سازمان ملل متحد اقداماتی در زمینه‌های سیاسی، فرهنگی، فنیف اقتصادی و اجتماعی را پی بگیرد و با برگزاری کنفرانس استکهلم که با عنوان محیط زیست و انسان بود برای رفع مشکلات زیست محیطی اقدام کرد. سازمان‌های غیردولتی با تکیه بر حمایت و توانمندی‌های مردم، بازوی قدرتمند دولت در جهت اجرای طرح‌ها و فعالیت‌های منابع طبیعی و محیط زیستی به شمار می‌روند. مؤسسات و سازمان‌های مردم نهاد به شریکی برای ایفای نقش بهتر دولت‌ها تبدیل شده‌اند در حال حاضر نیز علاقه فزاینده‌ای در جامعه مدنی به مسائل زیست محیطی وجود دارد. اسلام به عنوان یک مکتب جامع و انسان‌ساز، توجه ویژه‌ای به محیط‌زیست داشته و انسان را جانشین خدا بر زمین می‌شناسند و او را مسلط بر طبیعت می‌داند (Happy, Tanzid, 2020: 4). جمهوری اسلامی ایران نیز در راستای سازمان ملل و همچنین قواعد اسلامی عضو کنوانسیون‌های محیط زیست می‌باشد و در تلاشند تا آسیب‌های وارده به محیط زیست را کاهش دهند (ثابتی، ۱۳۸۰: ۹-۱۴).

امروزه شیوه‌های متعددی برای رویارویی با بحرانهای محیط زیست و بهبود وضعیت آن مطرح می‌شوند. بدیهی است رویکرد توسعه فرهنگ زیست محیطی با بهره‌گیری از ظرفیت سازمان‌های مردم نهاد زیست محیطی (سمن) رویکردی است کم هزینه، فراگیر و با

مقبولیت اجتماعی بالا که می‌تواند بستری مناسب جهت حفاظت از محیط زیست کشور قلمداد شود. گسترش و تعمیق مشارکت‌های مردمی نیازمند سازماندهی، نهاد سازی و ایجاد شرایط ساختاری مناسب می‌باشد. هر چند که مشارکت الزاماً در چارچوب سازمان‌ها و تشکل‌ها صورت نمی‌گیرد ولی سازمان‌ها و تشکل‌های مردمی آنرا نهادینه می‌نمایند (مقیم، ۱۳۸۳: ۱۴).

۲.۴ حق بر محیط زیست

حق بر محیط زیست (Right to Environment)، از جمله مصادیق نسل سوم حقوق بشر است، که به عنوان یکی از جلوه‌های حقوق هم بستگی مطرح شده و جامعه بشری را ملزم به رعایت آن می‌نماید. با بهره برداری بی رویه از طبیعت، حیات انسانی در معرض خطر قرار می‌گیرد که در جهت حفظ حق انسانی بر محیط زیست باید از طبیعت بهره برداری معقول و منطقی صورت گیرد تا حیات انسانی محفوظ بماند. از دهه ۱۹۶۰ میلادی بود که دغدغه‌ی حفاظت از

محیط زیست با رویکرد حقوق بشری و تحت عنوان حق بر محیط زیست شکل گرفت. برای اولین بار اعلامیه استکهلم در سال ۱۹۷۲ میلادی در اولین اصل خود به حق بر محیط زیست اشاره کرد (موسوی، ۱۳۸۰).

ماده نخست اعلامیه استکهلم بیان می‌داشت که انسان در محیطی که به او اجازه‌ی زندگی همراه با کرامت و رفاه را می‌دهد، از حقوق بنیادینی نسبت به آزادی، مساوات و شرایط مناسب زندگی برخوردار است و مسئولیت حفظ و بهبود محیط زیست برای نسل حاضر و نسل‌های آینده را بر عهده دارد. مقدمه اعلامیه به نسبت میان حفظ محیط زیست و حق حیات توجه می‌نماید و سعی در ایجاد سازش میان رویکردهای انسان محور و طبیعت محور دارد. مطابق بخش از مقدمه هر دو جنبه محیط زیست انسانی، طبیعی و مصنوعی، برای رفاه بشر و بهره‌وری کامل از حقوق بنیادین بشری، حتی حق حیات ضروری است (مشهدی، ۱۳۹۲).

طبق ماده ۱۴ و ۱۵ پیش نویس سومین میثاق بین‌المللی حقوق هم بستگی حق بر محیط زیست اینگونه تبیین شده است:

ماده ۱۴: هر انسان و کلیه ی انسان‌ها به صورت گروهی حق دارند از محیط زیست سالم و متعادل از نظر زیست محیطی و مساعد برای توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی برخوردار گردند.

ماده ۱۵: دولت‌های عضو متعهد می‌گردند که شرایط طبیعی حیات را دچار تغییرات نامساعدی ننمایند که به سلامت انسان و هم‌زیستی جمعی صدمه وارد کند. صدمه‌ای که برای توسعه جمع ضروری باشد و راهی برای اجتناب از آن وجود نداشته باشد، قابل قبول محسوب می‌گردد. باید بررسی شود که مراد از آن حق بر محیط زیست چه می‌باشد و محتوای آن در بردارنده چه کیفیتی از محیط زیست است (فیروزی، ۱۳۸۴). به طور کلی، حق بر محیط زیست را می‌توان اینگونه تعریف نمود: حق بر محیط زیست حقی است که به موجب آن برخورداری از محیط زیست شایسته، سالم و امن یک حق بشری محسوب می‌شود که در آن تمیزی و پاکی محیط زیست هم‌مورد حفاظت قرار گیرد و تغییرات محیط زیست به گونه‌ای نباشد که به سلامت انسان و زندگی جمعی او صدمه وارد کند.

۳.۴ حفاظت از محیط زیست

حفاظت از محیط زیست و پیشگیری از آلودگی آن عبارت است از استفاده از فرایندها، روش‌های کاری، مواد یا محصولات که موجب اجتناب، کاهش یا کنترل آلودگی شوند که می‌تواند شامل بازگردانی بازیافت، تصفیه، تغییر فرایند، مکانیزم‌های کنترل، استفاده بهینه از منابع و جایگزینی مواد باشد. آلودگی‌های واردشده به محیط زیست به دو گروه قابل تجزیه (تند و کند) و غیر قابل تجزیه تقسیم بندی می‌شود.

محیط زیست یکی از چالش‌هایی بوده که همواره زندگی مردم را تحت تأثیر قرار داده است اما علی‌رغم فزاینده‌ی زیست محیطی یک قرن اخیر، نمایانگر آن است که گرچه دسترسی انسان‌ها به تکنولوژی پیشرفته، زندگی را آسان کرده، اما استفاده نامناسب و بی‌رویه از آن، عوارض مرگباری را در پی داشته است. هر چند کره زمین از ابتدای پیدایش خود تاکنون حوادث زیست محیطی بسیاری را تجربه کرده که بخشی از آن منشاء طبیعی و بخش عمده دیگر منشاء انسانی داشته است هرچند بخشی از این تخریب و آلودگی‌ها ناشی از عدم آگاهی و اطلاع عموم نسبت به مسائل زیست محیطی است. لذا آموزش نقش

حیاتی در پیشگیری از تخریب و آلودگی محیط بازی می‌کند، به همین جهت در عرصه بین‌المللی موضوع آموزش محیط زیست مورد توجه واقع شده است. بنابراین مهم‌ترین اصلی که در حفاظت از محیط زیست باید بدان توجه شود اصل مشارکت مردمی می‌باشد. آموزش زیست محیطی مردم نیز در جهت حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی در همه شئون زندگی نهادینه شود این امر باعث می‌شود که افراد در یابند که توسعه اقتصادی اجتماعی و زندگی بهتر در گرو حفظ محیط زیست است (فتوه چی، ۱۳۷۱: ۲۱).

حفاظت از محیط زیست را می‌توان به عنوان روش جلوگیری از تغییرات ناخواسته در محیط طبیعی بیان کرد. حفاظت از محیط زیست شامل برنامه‌هایی است که با هدف کاهش خطرات محیط زیست ناشی از آلاینده‌هایی مانند مواد و زباله‌های خطرناک، سوخت‌ها و روغن‌ها انجام می‌شود. این برنامه‌ها با ارائه روش‌هایی برای کار ایمن با این مواد، بازرسی مخازن و مکان‌های ذخیره‌سازی، و تعیین روش‌های نگهداری پیشگیرانه، به اقدامات پیشگیری از آلودگی و انطباق با مقررات می‌پردازند. همچنین شامل طرح‌های اضطراری زیست محیطی است که اقدامات مناسبی را در صورت نشت یا رهاسازی انجام می‌دهد. از طرفی دیگر می‌توان بیان کرد حمایت قانونی از محیط زیست می‌تواند زمینه حفاظت از آن را فراهم کند. (Jenna, 2020: 9).

مراجع قضایی بین‌المللی - به خصوص دیوان بین‌المللی دادگستری - به عنوان معتبرترین نهادهای رسمی بررسی و تبیین قواعد حقوقی، عملکردشان همواره گنجینه‌ای ارزشمند در قلمرو شناسایی و احراز قواعد حقوق بین‌الملل عرفی بوده است. اصطلاح رویه قضایی اگر بدون قید و به طور مطلق استعمال شود مقصود مجموع آرای قضایی است، ولی به معنی خاص خود در جایی به کار می‌رود که محاکم یا دسته‌ای از آنها در باب یکی از مسائل حقوقی روش یکسانی در پیش گیرند و آرای راجع به آن مسئله چندان تکرار شود که بتوان گفت هرگاه آن محاکم با دعوایی روبرو شوند، همان تصمیم را خواهند گرفت. رویه قضایی به همین معنی است که از منابع حقوق به شمار آمده است (کدخدایی، زرنشان، ۱۳۹۲: ۱۰-۶).

۵. تاریخچه فعالیت زیست - محیطی و سازمان‌های مردم‌نهاد

اولین سازمان مردم‌نهاد محیط زیستی در ایران در یزد بود که در ابتدای دهه ۱۳۵۰ فعالیت خود را با هدف تثبیت شن‌های روان و بیابان زدایی آغاز کرد با شکل‌گیری دفتر مشارکت‌های مردمی در سال ۱۳۷۷ و ایجاد انسجام و تعامل بین دفتر و سازمان‌های مردم‌نهاد زیست محیطی، این سازمان‌ها عملکرد و فعالیت‌های در زمینه مختلف انجام دادند که عبارتند از:

- اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی.

- برگزاری برنامه‌ها به مناسبت خاص.

- شرکت در همایش‌ها.

- همکاری با سازمان‌های مختلف

- پاکسازی محیط زیست.

- برگزاری کارگاه آموزشی.

سازمان‌های مردم‌نهاد بیشتر در محورهای مورد بررسی بالا فعالیت داشته‌اند و میزان فعالیت آنها در حد متوسط و به بالا بوده است. در سایر فعالیت‌ها نیز با نسبت‌های کمتر فعالیت داشته‌اند (حبیبی، ۱۳۸۴).

در حال حاضر، در کشور حدود ۸۰۰ سمن با موضوع زیست محیطی در ایران فعالیت دارند که با توجه به چالش‌های وسیع و روزافزون موجود در عرصه‌های طبیعی این تعداد سازمان مردم‌نهاد کم به نظر می‌آید. سازمان‌های مردم‌نهاد نقش مهمی در توسعه بین‌المللی به ویژه در زمینه کمک‌های بشردوستانه، حفاظت محیط زیست و کاهش فقر داشته‌اند راه حل بحران‌های زیست محیطی باید در تغییر رفتار و نگرش انسان و روش زندگی وی بر کره خاکی، جستجو شود.

سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان نهادها و موسساتی کارآمد و مکمل بخش دولتی در تأمین اهداف توسعه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشند سازمان‌های مردم‌نهاد، سازمان‌های غیردولتی و غیرانتفاعی هستند که نه به دولت وابسته هستند و نه اثری از حاکمیت دولتی درون آن‌ها پیدا می‌شود و نه بودجه‌ای از دولت به صورت رسمی می‌گیرند.

دولت‌ها در دو دهه اخیر توجه ویژه خود را برای استفاده کامل و اصولی از سمن‌ها جلب کرده‌اند زیرا با توجه به مشکلات اقتصادی و اجرایی حفاظت از منابع طبیعی وجود

سمن‌ها به طور گسترده در عرصه‌های طبیعی هزینه‌کاری و مدیریت سازمان‌های دولتی اجراکننده حفاظت از منابع طبیعی را کاهش می‌دهد (مرادی و حمیدی، ۱۳۹۹).

سازمان‌های مردم‌نهاد برای اولین بار در سال ۱۹۴۹ توسط سازمان ملل مورد استفاده قرار گرفت و این اصطلاح را در مورد هر گروه غیرانتفاعی داوطلبانه از شهروندان جهانی که در سطح محلی، ملی و بین‌المللی برای اهداف متنوع فرهنگی، اجتماعی، خیریه، تخصصی و صنفی تشکیل شده باشد به کار می‌برد (زاهدی، ۱۳۸۷). تا به حال، اصطلاحات مختلفی برای توصیف این سازمان‌ها به کار رفته است که مؤسسات داوطلبانه، مؤسسات غیرانتفاعی، سازمان‌های توسعه‌ی غیردولتی، سازمان‌های جنبش اجتماعی جدید، سازمان‌های حمایت از مردم عادی، سازمان‌های مردمی (People Organization) سازمان‌های واسط (Broker Organization) گروه‌های محلی، گروه‌های ریشه‌ای (Grassroots or Local Level) (GROUPS) گروه‌های لابی‌کننده و فعال (Activist/Lobbyist groups) از این قبیل هستند. در تعاریف سازمان سلامت جهان، سازمان‌های مردم‌نهاد (Non Government Organization)، بخش مهمی از سازمان‌های جامعه مدنی (Civil Society Organizations) را تشکیل می‌دهند (گلشن‌پزوه، ۱۳۸۶). جودیت تدلر (۱۹۹۲). اشاره می‌کند که سازمان‌های غیردولتی اغلب خود را در مقابل مفهوم دولت تعریف می‌کنند. دولتی که گفته می‌شود بزرگ‌سخت، غیرقابل انعطاف، بوروکراتیک، سلسله‌مراتبی و ناتوان در رسیدگی به فقیران (در معنای عام محروم) است (درزی نیا و امیری، ۱۳۸۸). در ایران نیز در ماده ۱۵۷ برنامه سوم و ماده ۱۴۰ برنامه چهارم توسعه به حمایت از سازمان‌ها توجه شده است و هر ساله میلیاردها ریال به‌طور مستقیم و غیرمستقیم صرف تشکیل و تقویت این سازمان‌ها می‌شود (عطار پور، ۱۳۸۹).

۶. حق بر محیط زیست از دیدگاه اسلام

قرآن کریم مهم‌ترین منبع در مورد محیط زیست است. در مورد کیهان، انسانیت و جهان طبیعت صحبت می‌کند که همه با هم در روند مکاشفه‌ای که در حال انجام است مشارکت دارند. به کیهان به عنوان وحی خدا اشاره می‌کند که در قالب پدیده‌های طبیعت از جمله فرآیندهای موجود در برگ‌ها، چهره کوه‌ها، ویژگی‌های حیوانات و صداهای بادها و رودخانه‌های جاری رخ می‌دهد. هر پدیده طبیعی حتی رخدادی که در روح وجود دارد،

نشانه (آیات) خداوند است. از دیگر منابع و آموزه‌های محیط زیست می‌توان به احادیث (سخنان و اعمال پیامبر) در مورد رفتار با محیط زیست اشاره کرد. دستورات مربوط به محیط زیست مربوط به آب، خاک، حیوانات و گیاهان و متون اخلاق اسلامی که بر احساسات انسانی تأثیر می‌گذارد که می‌تواند بر محیط زیست تأثیر بگذارد. علاوه بر این، فلسفه اسلامی و الهیات طبیعت در هنر، معماری، محوطه‌سازی و طراحی شهری بیان می‌شود. اشکال ادبیات اسلامی مانند شعر نیز نقش مهمی داشتند، برای مثال در میان نخبگان فکری عصر طلایی اندلس (قرن نهم تا یازدهم). در این زمینه، نصر از شاعر معروف صوفی سعدی نقل می‌کند (Azizan, 2020: 2).

حق بر محیط زیست به این معنا می‌باشد که انسان‌ها ضمن نگهداری و مراقبت از محیط زیست، به صورت سالم و در راستای رفع نیازها از آن استفاده بهینه را ببرند و به آن آسیب نزنند (پارسا، ۱۳۷۷: ۱۳۲). به طور کلی می‌توان بیان کرد که محیط زیست و بهره‌برداری از آن حق اساسی انسان‌ها می‌باشد که اگر این حق و حقوق شناخته نشود زمینه تخریب محیط زیست فراهم می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۰: ۱۹۱).

اسلام یکی از نیازهای اساسی بشر را در پیوند با محیط زیست و در محیط زیست لحاظ نموده است. انسان در دامن طبیعت متولد می‌شود، در آن رشد می‌کند و به طبیعت نیازمند است. از طرف دیگر، طبیعت هم به گونه‌ای خلق شده است که در خدمت انسان باشد و او را برطرف نماید. در قرآن کریم هم سوره‌های زیادی با یکی از عناصر طبیعت نامگذاری شده‌اند مانند، سوره‌های مبارکه بقره، رعد، نحل، نور، عنکبوت، لیل، قمر، تین، ناس، حجر، شمس. خداوند بیان می‌کند که طبیعت و محیط زیست در تسخیر انسان قرار داده شده است. انسان در برابر تمامی آفرینش خداوند مسئول می‌باشد و حق انسان بر طبیعت داشتن محیطی سالم و امن می‌باشد دین اسلام به ابعاد مختلف حقوق محیط زیست تاکید می‌کند و در مورد حق استفاده از محیط زیست و همچنین حفاظت از محیط زیست و عدم تخریب آن نیز بیان می‌کند.

از آنجایی که انسان در درون طبیعت زاده شده است بنابراین نیازهایش در ارتباط مستقیم با طبیعت می‌باشند و در راستای آن می‌تواند نیازهایش را رفع کند و از آن بهره‌برداری و طبیعت نیز که در راستای رفع نیازهای انسانی ایجاد شده است به عنوان مثال می‌توان گفت سوره‌هایی چون رعد، عنکبوت، قمر، شمس و ناس دال بر ارتباط این دو باهم

می‌باشد و اینکه طبیعت و محیط در اختیار انسان قرار دارد در راستای بهره برداری مناسب و همچنین نگهداری از محیط طبیعی تا آسیب نینداین بهره برداری حق بر طبیعت می‌باشد که در اختیار انسان می‌باشد (حدادی، ۱۳۸۸: ۵۶).

هم چنین، خداوند در سوره جاثیه، آیه ۱۳ می‌فرماید که زمین و آسمان و متعلقات آنها در اختیار انسان می‌باشد و در همین راستا ساخته شده‌اند، بنابراین می‌توان گفت استعداد و خلاقیت انسان به گونه ای می‌باشد که می‌تواند همه قانون‌ها را کشف کند و زمینه پیشرفت و توسعه علمی را ایجاد کند. حق استفاده از محیط زیست را دارد اما بدون اینکه به محیط زیست تجاوز کند چون محیط زیست امانتی است در دست انسان برای بهتر زندگی کردن است.

- آیاتی از قرآن که محیط زیست را در اختیار انسان می‌دانند.

"وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ..." (ابراهیم، ۳۳)

یعنی: خداوند، خورشید و ماه را مسخر شما ساخت.

"وَالْأَنْعَامَ خَلَقَ لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ" (تحرل، آیه ۵)

یعنی: چهارپایان را آفرید که برای شما از آنها گرما (جامه‌های گرم) و سودهای دیگر فراهم می‌آید و از آنها می‌خورید.

"أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ... (لقمان، ۲۰)

یعنی: آیا ندیدید که خداوند آنچه در آسمانها و زمین است، مطیع شما کرد.

از منظر اسلام به عنوان یک دین جامع و کامل میان انسان و طبیعت رابطه وجود دارد. در تعالیم اسلامی طبیعت در اختیار انسان ها قرار گرفته با از آن بهره برداری معقول نمایند و از اتلاف نابودی آن خودداری نمایند. چنین حقی در قرآن کریم نیز شناسایی شده و از جنبه های مختلفی به آن پرداخته شده و توصیه شده که از طبیعت به عنوان امانتی الهی استفاده نمایند و حق بر آیندگان رعایت شود (قدیر، ۱۳۹۳).

امام صادق (علیه السلام)، نیز بر جامعیت و جهان شمولی اسلام تاکید نموده و می‌فرماید

خداوند در قرآن کریم هر چیزی بیان فرموده است. به خدا سوگند چیزی را که در مورد نیاز مردم بوده، رها نکرده است، تا کسی نگوید اگر فلان مطلب درست بود در

قرآن نازل می‌شد. آگاه باشید خداوند همه نیازهای بشر را در آن نازل کرده‌است (کلینی، ۱۴۱۱).

برخی دیگر از جلوه‌های قرآنی محیط زیست اشاره می‌گردد: (قدیر، ۱۳۹۳).

- مالک اصلی همه چیز خدا است نه انسان (آیه ۱۲۶، سوره نساء)
- نعمت‌ها برای آزمایش انسان است (آیه ۱۶۵ سوره انعام و آیه ۱۳۰ سوره اعراف).
طبیعت به مثابه‌ی نشانه‌ها و آیه‌هایی از سوی پروردگار می‌باشد (آیه ۱۰۱ سوره یونس، آیه ۵۳ سورع فصلت، آیه ۹ سوره سباء، آیه ۴۴ سوره عنکبوت، آیه ۵ سوره جاثیه).
- قوانینی که رعایت آن‌ها مرحله‌ای از حفاظت محیط زیست به شمار می‌آیند (آیات ۱۶۸ و ۱۹۵ سوره بقره، آیات ۹۰ تا ۹۳ سوره نحل، آیه ۳ سوره حج، آیه ۸۱ سوره طه، آیه ۱۳۵ سوره نساء و آیه ۲۶ سوره اسراء).
موزون بودن عالم و اینکه جهان خلقت بر اساس توان بنا شده است (پایه ۱۹ سوره حجر).

- در آیات متعدد قرآن کریم انسان به توجه به سوی طبیعت دعوت شده است تا در نعمت‌های الهی تدبیر نماید (آیه ۱۰۱۰ سوره یونس، آیات ۱۳ و ۴ و ۳ سوره جاثیه، آیه ۹۹ سوره انعام و آیه ۳۳ سوره یس).

آیاتی که به رعایت میزان و مقدار معین استفاده از محیط زیست می‌پردازد که تجاوز از این میزان را موجب تخریب محیط زیست و برهم خوردن تعادل محیط زیست م‌یداند (آیه ۸ سوره رعد، آیه ۳ سوره اعلی، آیه ۲ سوره فرقان، آیه ۴۹ سوره قمر، آیه ۲۱ سوره حجر و آیه ۷۰ سوره حج).

با توجه به شرایط کنونی محیط زیست و آسیب‌هایی که به آن وارد شده است می‌توان نتیجه گرفت که انسان در حق خود که استفاده درست و امن از محیط زیست می‌باشد به خطا رفته است و نتوانسته است به درستی از آن نگهداری کند و با این روند محیط زیست را به سمت بحران کشانده است. که به طور مثال می‌توان نمونه‌هایی از آسیب‌هایی که انسان‌ها به محیط طبیعت وارد کرده‌اند می‌توان به از بین بردن گونه‌های کمیاب گیاهی، جانوری، استفاده کردن از سلاح‌های هسته‌ای، از بین بردن مراتع و جنگل‌ها، باران‌های

اسیدی، و... را نام برد. که این آسیب‌ها نتیجه استفاده نادرست و به صورت تفریطی از محیط طبیعی می‌باشد که زمینه آسیب به آن را فراهم کرده است.

بنابراین برای حفاظت و نگهداری از محیط زیست باید تحلیل و تبیین درست حقوق و رابطه بین جامعه و انسان‌ها با محیط زیست پرداخت تا بتوان بهره مناسب را از محیط ببرند و آسیب‌ها به محیط نیز کاهش پیدا کند.

از سوی دیگر فضای مساعد بوجود آمده طی سال‌های اخیر نیز منجر به رشد فراینده سازمان‌های مردم‌نهاد گردیده به طوری که در این دوران با جریان‌سازی نهادهای مدنی در کشور مواجه می‌شویم. برخی از مهمترین محورهایی که در برنامه سوم توسعه کشور به موضوع مشارکت‌های مردمی پرداخته بود (حاجی شاه کرم، ۱۳۹۱: ۶-۱۴). در این برنامه مشارکت مردم در اداره کشور از دیدگاه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد توجه قرار گرفته و مواد قانونی لازم جهت تحقق اهداف سیاست‌گذاران در هر یک از موارد تدوین گردیده است. بطور کلی رویکرد این برنامه در زمینه جلب مشارکت مردم به منظور حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار کشور بر محور آموزش همگانی محیط زیست (بصورت رسمی غیررسمی) استوار گردیده است بسیاری از کشورهای با تاثیرات عمیق زیست محیطی، اجتماعی و اقتصادی ناشی از رشد سریع جمعیت، توسعه و محدودیت منابع طبیعی روبرو هستند. سمن‌ها با آموزش و آشنا ساختن مردم به پیامدهای تخریب محیط زیست مانند خشک شدن تالاب‌ها و دریاچه‌ها، قطع درختان، مصرف بی‌رویه آب و سایر آسیب‌های انسان به محیط زیست، می‌توانند معضلات را کنترل کرده و به سوی رفع و بهبود هدایت کنند. داشتن یک جامعه غیردولتی قوی با مأموریت مشخص برای مشارکت جامعه مدنی، مشاغل و بخش دولتی می‌تواند به کشورها در حل موفقیت آمیز تر این مسائل کمک کند. با این حال، سازمان‌های غیردولتی با موانع زیادی در پیگیری مأموریت‌های خود روبرو هستند. سازمان‌های مردم‌نهاد زیست محیطی به دلیل برخورداری حمایت و کمک‌های مستقیم مردم نقش ویژه‌ای در کنترل چالش‌های زیست محیطی ایفا می‌کنند.

سمن‌ها می‌توانند هر یک از شهروندان را نسبت به این مساله که حفظ جنگل یا خاک تا چه اندازه در چرخه زندگی مهم است، آگاه ساخته و حساس سازند. سازمان مردم‌نهاد (NGO)، سازمانی غیردولتی، غیرسیاسی و غیرانتفاعی است که افراد در آن به طور

داوطلبانه عضویت دارند. امروزه سازمان‌های داوطلب و مردم‌نهاد به دلیل ارتباط مستقیم و بدون واسطه با مردم، بسیار مؤثر و کارآمد عمل می‌کنند. سازمان‌های مردم‌نهاد، اعتبار خود را از نقش مسئولانه و سازنده خود در جامعه کسب می‌کنند. این سازمان‌های غیردولتی با ساختارهای انعطاف‌پذیر و گسترده و پراکنده در دوردست‌ترین نقاط کشورها قادر هستند فعالیت‌های بسیاری را انجام دهند که دولت‌ها و بخش خصوصی از انجام آن عاجزند.

فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه محیط زیست در ایران بعد از برگزاری کنفرانس سازمان ملل درباره محیط زیست و توسعه در سال ۱۹۹۲ که به اجلاس ریو معروف است برمی‌گردد. این کنفرانس نقطه عطفی در فعالیت سمن‌های ایران می‌باشد و با شکل‌گیری ورشد تشکل‌های مردمی در حوزه محیط زیست در ایران همراه است. و مسائلی چون آلودگی هوا، حفاظت از جنگل‌ها و مراتع، گونه‌های جانور در معرض انقراض و.. پرداخته است. چالش‌های آبی در نقاط مختلف کشور تبدیل به دغدغه عمومی حامیان محیط زیست شد. اصل پنجاهم قانون اساسی اصلی بسیار مترقی است و از این بابت کشور ما پیشرو است. در بعد قوانین و مقررات مربوط به محیط زیست هم وضعیت نسبتاً خوبی داریم. مخصوصاً اینکه در سال‌های اخیر، لوایحی مثل قانون مدیریت پسماند کشور زمینه ساز پیشرفت‌های قابل توجهی بوده است. در پیوستن به مجامع بین‌المللی، از نظر حقوقی و از نظر پشتوانه قانونی هم وضعیت به نسبت قابل قبول است.

برای مدتی طولانی کشورهای جهان مشغول بهره‌برداری و استفاده از منابع طبیعت می‌باشند، هدف نهائی از حفظ محیط زیست دستیابی به توسعه پایدار در قالب برنامه‌های اقتصادی هماهنگ با اصول حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب و تهمی‌سازی منابع تجدید شونده و غیر قابل تجدید می‌باشد و دوام حیات انسان و همه موجودات کره زمین، وابسته به حفظ تمام عناصر محیط زیست است. توسعه پایدار و حفظ محیط زیست می‌تواند حرکت امیدبخشی را برای آیندگان تضمین نماید و توسعه پایدار، تنها با حفاظت از محیط زیست امکان‌پذیر است و حفاظت از محیط زیست راهی برای بقای زندگی نسل‌های آینده است. بنابراین حفاظت از محیط زیست، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

به طور کلی می‌توان گفت که آلودگی محیط زیست از منابع گوناگون صورت می‌گیرد. با پیشرفت تمدن بشری و توسعه فن‌آوری و ازدیاد روز افزون جمعیت، در حال حاضر دنیا با مشکلی به نام آلودگی در هوا و زمین روبرو شده است که زندگی ساکنان کره زمین را

تهدید می‌کند. بطوری که در هر کشور حفاظت محیط زیست مورد توجه جدی دولتمردان است. با وجود تلاش‌های فراوان در سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی برای اجرای اصول و قواعد ناظر بر حمایت محیط زیست، تردیدی وجود ندارد که تخریب کنندگان محیط زیست، آزادانه و بدون احساس خطر از تعقیب مؤثر قضایی، در اکثر نقاط جهان به فعالیت خود مشغول بوده و فقدان ساز و کارهای بین‌المللی برای رسیدگی به دعاوی ناشی از تخلفات زیست محیطی به نحو بارزی مشهود است. یکی از چالش‌هایی که سازمان‌های غیردولتی در تلاش‌های روزانه خود برای حفظ محیط زیست با آن روبرو هستند، عدم وجود اختیار قانونی برای اعمال سیاست‌های خود در دستور کار مورد بحث در جلسات محیط زیستی است. با این وجود، سازمان‌های غیردولتی تأثیر بسزایی در حصول اطمینان از اجرای بیشتر ابتکارات زیست محیطی دارند (Betsill, 2007: 65-85).

در همه مسائل به ویژه امور زیست محیطی وظیفه‌ای همگانی بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت می‌باشد آنها در تنظیم برنامه‌های زیست محیطی به صورت غیر رسمی شرکت می‌کنند موسسات غیردولتی از نفوذ خود برای به کار انداختن مردم در پشت هر برنامه‌ای استفاده می‌کنند که می‌دانند این امر می‌تواند برای حفظ محیط زیست تسهیل کننده باشد. هنگامی که دستور کار مورد حمایت گسترده مردم قرار می‌گیرد، نمایندگان سازمان‌های غیردولتی سیاستگذاران ملی و جهانی را از دستور کار مطلع می‌کنند و از آنها می‌خواهند اقدامات لازم را انجام دهند. دانش عمومی در مورد مسائل زیست محیطی که نیاز به بررسی فوری دارد محدود است. سازمان‌های مردم نهاد برای استفاده از مردم در ایجاد فشار بر دولت‌ها برای مشارکت در طرح‌های زیست محیطی پایدار ارزش قائل هستند (Sharonowitz, 2003: 331). سازمان‌های غیردولتی با آگاهی از تأثیرات فعالیت‌های روزانه خود بر محیط زیست، مردم را در مورد نحوه حفاظت از محیط زیست آموزش می‌دهند. سمن‌ها و نهاد های دولتی مردم را بسیج می‌کنند تا از برخی اهداف محیط زیست حمایت کنند علاوه بر این، سازمان‌های غیردولتی با یادآوری وظیفه خود در حفظ محیط زیست به دولت و سازمانها کمک می‌کنند.

حمایت از و حفاظت از محیط زیست در برابر جرائم زیست محیطی که به معنای هر گونه آسیب رساندن به محیط زیست انسانی، حیوانی، گیاهی و آثار و ابنیه می‌باشد از جمله مباحث مطروح در پارادایم جهانی شدن می‌باشد پس نیاز است تمامی دولت‌ها و

مردم در این راستا تمام تلاش خود را به کار گیرند (خسرو شاهی و همکاران، ۱۳۹۳). در سازمان‌های مردم‌نهاد نهادینه کردن مشارکت مردمی، حفظ محیط زیست و کاهش تصدی‌گری دولت از کارکردهای مهم سازمان‌های غیر دولتی هستند که با استفاده از خرد جمعی، آموزش و برنامه‌ریزی برای اهمیت محیط زیست در جامعه سبب حفظ این امر می‌شوند (میرکوشش و نوکنده، ۱۳۹۵).

۷. نتیجه‌گیری

باید باور داشت که در خلقت هر کدام از موجودات زنده حکمتی وجود دارد و ناپدید شدن هر گونه گیاهی یا حیوانی بر آسیب‌پذیری سایر گونه‌ها در بلندمدت اثر می‌گذارد. در دهه گذشته، مسائل زیست‌محیطی در کشورهای پیشرفته و همچنین کشورهای در حال توسعه در صدر سیاست‌های مورد بحث قرار گرفته است. مقایسه وضعیت محیط زیست ایران و سایر کشورهای جهان نکته حائز اهمیت را نشان می‌دهد و آن این است که محیط زیست اولویت اول هیچ کشور و یا دولتی در جهان نمی‌باشد حتی در کشورهای صنعتی و پیشرفته و دارای وضعیت اقتصادی بالا نگاه اجمالی به کشورهای جنوب صحرای آفریقا نشان می‌دهد به لحاظ وضعیت محیط زیست در کانون بحران قرار دارند، یعنی جایی که ناامنی غذایی، افزایش فقر مطلق همواره در آن ادامه دارد و تعداد بی‌شماری از مردم در فقر مطلق بسر می‌برند و برای تحقق اهداف زیست‌محیطی کمبودهای گسترده وجود دارد.

برای مدتی طولانی کشورهای جهان مشغول بهره‌برداری و استفاده از منابع طبیعت می‌باشند، هدف نهایی از حفظ محیط زیست دستیابی به توسعه پایدار در قالب برنامه‌های اقتصادی هماهنگ با اصول حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب و تهنی‌سازی منابع تجدید شونده و غیر قابل تجدید می‌باشد و دوام حیات انسان و همه موجودات کره زمین، وابسته به حفظ تمام عناصر محیط زیست است. توسعه پایدار و حفظ محیط زیست می‌تواند حرکت امیدبخشی را برای آیندگان تضمین نماید و توسعه پایدار، تنها با حفاظت از محیط زیست امکان‌پذیر است و حفاظت از محیط زیست راهی برای بقای زندگی نسل‌های آینده است. بنابراین حفاظت از محیط زیست، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

نقش تشکلی‌ها به عنوان یک ابزار سازمان‌یافته مشارکت‌های عمومی در اتخاذ تصمیمات محیط زیست بدون آگاهی از حقوق محیط زیست فراهم نمی‌گردد. در آن صورت آن‌ها می‌

توانند به گونه‌ای موثرتر از حقوق مردم آگاهی یافته و در اظهار نظر مشارکت کنند. بنابراین برقراری دوره‌های آموزشی به رشد آگاهی ما از حقوق خودمان کمک می‌کند و می‌تواند مطالبات ما را از جهت حفاظت محیط زیست اطراف ما بالا ببرد و دولت را به پیروی از خواسته‌های قانونی ما مجاب نماید. سازمان حفاظت از محیط زیست متولی اصلی محیط زیست کشور است اما تنوع شیوه‌های آموزشی، جوامع هدف و موضوعات، باعث دشواری آن می‌شود. از طرفی سازمان حفاظت از محیط زیست به دلیل محدودیت منابع مالی و عدم افزایش سالیانه اعتبارات تخصیصی از طرف دولت و مجلس شورای اسلامی، ابزارهای لازم برای بکارگیری نیروی انسانی متخصص جهت آموزش محیط زیست همانند - کشورهای توسعه یافته دنیا را در اختیار ندارد. بنابراین استفاده از توان بالقوه مشارکت‌های مردمی و سازمان‌های مردم نهاد محیط زیستی، به عنوان یک ضرورت ملی مطرح است که ضمانت اجرایی آن ایجاد زمینه‌های اولیه قانونی و اجتماعی از طرف دولت و نهادهای ذی‌مدخل برای فعالیت مؤثر این سازمان‌ها از طریق بروز اعتماد جدی و برقراری ارتباط واقعی و تنگاتنگ بین سازمان حفاظت از محیط زیست و سمن‌های محیط زیستی می‌باشد.

خوشبختانه در سالهای اخیر موج آگاهی‌های مربوط به اهمیت محیط زیست، پهنه کشورهای در حال توسعه را نیز فرا گرفته و در کنار سازمان‌های دولتی یاد شده، مردم آن کشورها هم منفرداً یا مجتمعاً در راه پاسداری از سلامت محیط زیست و جلوگیری از فعالیت‌های مخرب آن، تلاش می‌کنند. به طور کلی می‌توان گفت که آلودگی محیط زیست از منابع گوناگون صورت می‌گیرد. با پیشرفت تمدن بشری و توسعه فن‌آوری و ازدیاد روز افزون جمعیت، یکی از مهم‌ترین معضلات حقوق بین‌الملل محیط زیست و از جمله نظام مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها، فقدان یک مرجع با صلاحیت خاص و ویژه در عرصه بین‌المللی می‌باشد. واقعیت امر این است که این حوزه از، نیازمند نهادها و سمن‌های مقتدر است که انگیزه حمایت از محیط زیست را تحکیم بخشیده است. سمن‌ها در کاهش و رفع چالش‌های محیط زیست نقش مؤثر و انکارناپذیری دارند و باید زمینه فعالیت بیشتر سازمان‌های مردم نهاد در جامعه فراهم شود. آشنایی با قوانین و مقررات زیست از دانش‌ها و مهارت‌های لازم برای سمن‌ها می‌باشد. بنابراین وجود سمن‌های محیط زیست می‌تواند مؤثر واقع شده و موجب هم‌افزایی، تقویت ارتباط تشکلی با یکدیگر و آشنایی با مقررات و حقوق محیط زیست شود. در دهه‌های اخیر در ایران مفهوم مشارکت اهمیت فراوانی پیدا کرده است و نقش تشکلی‌های مردمی بیش از پیش در فرآیند توسعه مطرح

می‌گردد و فعالیت تشکل‌های مردم نهاد و سمن‌ها در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست رشد قابل توجهی داشته است.

سمن‌ها بر اساس تخصصی که دارند، پروژه‌ها و طرح‌های مطالعاتی خاصی را انجام می‌دهند و در حوزه‌های فرهنگ‌سازی، آموزشی و تنویر افکار عمومی فعالیت می‌کنند. سمن‌ها و نهادهای مردمی غیردولتی می‌توانند بیشترین سهم را در حل مشکلات محیط زیستی داشته باشند. دین جامع اسلام بر مبنای اهمیت وافر و ویژه‌ای که برای انسان و محیط طبیعی که در آن زندگی می‌کند بیان می‌کند که انسان و محیط در ارتباط و همبستگی مستقل باهم ایجاد شده‌اند و در کنار هم می‌توانند نیازهای انسان را رفع کنند و انسان نیز از محیط نگهداری و حفاظت کند این بهره بردار یمناسب از محیط زیست همان حق انسان بر محیط طبیعی می‌باشد که در قرآن از آن یاد شده است و انسان به عنوان جانشین خداوند در زمین این حق بهره برداری از محیط طبیعی را دارد البته با تاکید بر این که به صورت متعادل استفاده کند و آسیبی به محیط وارد نکند. بنابراین بر مبنای آیاتی که در قرآن اماده اس می‌توان گفت که حق بر محیط زیست بر مبنای آیات قرآنی برداشت شده و تشریح داده شده است.

کتاب‌نامه

امانی، فاطمه (۱۳۹۳). نقش سازمان‌های مردم نهاد در حفاظت از محیط زیست. اولین کنفرانس ملی جغرافیا. گردشگری. منابع طبیعی و توسعه پایدار. تهران: موسسه ایرانیان. قطب علمی برنامه ریزی و توسعه پایدار گردشگری دانشگاه تهران.

پارسا، علی رضا (۱۳۷۷). حفاظت از محیط زیست و همبستگی بین المللی. مجله تحقیقات حقوقی. شماره ۱۵.

ثابتی، عرفان. (۱۳۸۰). پسامدرنیسم و بحران زیست محیطی (ترجمه). انتشارات نشر چشمه. جلالی، محمد، حجازی، یوسف، رضوانفر، احمد و پورطاهری، مهدی (۱۳۹۴). تحلیل چالش‌های فرا روی سازمان‌های مردم نهاد زیست محیطی استان کردستان فصلنامه روستا و توسعه. پاییز. سال هجدهم. شماره ۳.

جوادی آملی، عبدلله (۱۳۸۰). انتظار بشر از دین. اسراء، قم. حاجی شاه کرم، محسن (۱۳۹۱). بهسازی طبیعت و حفاظت از محیط زیست روستایی. تهران: سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور. بنیاد خواجه نصیر طوسی.

- حدادی، محسن (۱۳۸۸). مبانی حفاظت از محیط زیست در اسلام. تهران. ماهنامه علمی تخصصی اطلاعات حکمت و معرفت، شماره ۱۲.
- خسرو شاهی، قدرت الله، احمدی، اصغر و احمدی، علی (۱۳۹۳). از سیاست کیفری تا سیاست جنایی در پیشگیری از جرائم زیست محیطی، دومین همایش سراسری محیط زیست. انرژی و پدافند زیستی. تهران: موسسه آموزش عالی مهر اروند. گروه ترویجی دوستداران محیط زیست با همکاری قرارگاه پدافند زیستی کشور.
- خسروشاهی، قدرت الله، احمدی، اصغر و احمدی، علی (۱۳۹۳). از سیاست کیفری تا سیاست جنایی در پیشگیری از جرائم زیست محیطی. دومین همایش سراسری محیط زیست. انرژی و پدافند زیستی. تهران: موسسه آموزش عالی مهر اروند.
- دامغانی، مریم، عبدلی، غلامرضا و بهمن پور، هومن (۱۳۹۶). بازشناسایی دیدگاه کارشناسان و فعالان محیط زیست نسبت به جایگاه حقوقی و نقش سازمان‌های مردم‌نهاد محیط زیستی در کشور. پژوهش در هنر علوم انسانی. سال دوم. آبان ماه.
- دیبری، مینو (۱۳۷۵). آلودگی محیط زیست (هوا، آب، خاک، صوت). نشر اتحاد.
- درزی نیا، مهدی، امیری، زهرا (۱۳۸۸). بررسی نقش و جایگاه سازمان‌های مردم‌نهاد در توسعه روستا. سایت جامعه‌شناسی ایران.
- رمضانی قوام آبادی، محمدحسین (۱۳۹۱). بررسی راهبردی آموزش حفاظت از محیط زیست در ایران: ضرورت‌ها و تنگناها. فصلنامه راهبرد. سال بیست و یکم. شماره ۶۵.
- زاهدی، مهدی (۱۳۸۷). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در توسعه پایدار. تهران: نشر مازیار.
- عطارپور، عمار (۱۳۸۹). سیری اجمالی در سازمان‌های غیردولتی.
- فتوره چی، مهدی (۱۳۷۱). بیانیه ریو در باره محیط زیست و توسعه (ترجمه). فصلنامه علمی محیط زیست. جلد ۴. شماره ۲. ویژه نامه ریو.
- قدیر، محسن (۱۳۹۳). حق بر محیط زیست از منظر حقوق بشر بین المللی و اسلام. فصلنامه پژوهشی تطبیقی حقوق اسلام و غرب. سال دوم. شماره دوم. تابستان.
- کدخدایی، عباسعلی، زرنشان، شهرام (۱۳۹۲). تحول رویکرد «رویه قضایی» بین المللی در فرایند شناسایی قواعد حقوق بین الملل عرفی. نشریه مطالعات حقوق خصوصی. دوره ۴۳، شماره ۱.
- کیس، الکساندر و همکاران (۱۳۸۱). حقوق محیط زیست، حبیبی. محمد حسن (ترجمه). تهران: انتشارات دانشگاه تهران. جلد دوم. چاپ اول. ص ۱۵۵.
- گلشن پژوه، محمدرضا (۱۳۸۶). راهنمای سازمان‌های غیردولتی. تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.

مرادی، وهبی، حمیدی، مسعود (۱۳۹۹). لزوم مدیریت سازمان‌های مردم‌نهاد برای حفاظت از اراضی طبیعی. دومین کنفرانس بین‌المللی و ملی مطالعات مدیریت. حسابداری و حقوق. دانشگاه تهران.

مقیم (۱۳۸۳). قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.

میرکوشش، امیرهوشنگ، نوکنده، بهار (۱۳۹۵). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در حفظ محیط زیست (مطالعه موردی استان مازندران). سومین همایش ملی انرژی. محیط زیست کشاورزی و توسعه. سندج. باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان دانشگاه آزاد اسلامی.

ویژه نامه حضور سبز (۱۳۸۴). شبکه سازمان‌های مردم‌نهاد محیط زیست و توسعه پایدار منطقه تهران.

Azizan Baharuddin, (2020), Guardianship of the Environment: An Islamic Perspective in the Context of Religious Studies, Theology, and Sustainable Development: <https://earthcharter-org.translate.goog>.

Betsill, M & E Corell, (2007), "The Influence of Non-Governmental Organizations on International Environmental Negotiations: A Framework for Analysis," Global Environmental Policy, Vol. 4.

Fagan, A., (2006), "Neither 'North' nor 'South': The Environment and Civil Society in Post-War Bosnia and Herzegovina, Environmental Policy, Vol. 15, No. 5.

Happy days, Tanzid Alam (2012), The role of NGOs in environmental issues, [https://www-me-i-edu.translate.goog/publications](https://www.mei-edu.translate.goog/publications).

Jenna Tsui, (2020), Five Growing NGOs Protecting Our Environment: eponline-com.translate.goog/articles.

S Charnovitz, (2003), "NGO Participation in the World Trade Organization," Journal of International Economic Law, University of Pennsylvania, Vol. 17..

Sharonowitz, S, (2003.), "NGO Participation in the World Trade Organization," Journal of International Economic Law, University of Pennsylvania, Vol. 17.